

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

A VALLÁSSÓSSÁG KÖTŐDÉSELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSE

Urbán Szabolcs

Témavezető: Dr. Pék Győző

DEBRECENI EGYETEM

Humán Tudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2012.

I. Az értekezés célkitűzései, a téma körülhatárolása

A kötődélmélet mint az empirikus valláspszichológia elméleti kerete

Jelen munka a valláspszichológia néhány aktuális problémájának empirikus kötődélméleti tanulmányozásához kíván hozzájárulni. A valláspszichológia kötődélméleti megközelítésének meghatározó szerepe lehet a vallásosság pszichológiai tanulmányozására irányuló rendkívül sokszínű kutatások egymással való összekapcsolásában és a pszichológia főáramába való integrálásában (KIRKPATRICK, 2005; GRANQVIST, 2006).

A kötődélmélet alapjai

A BOWLBY (1969, 2009) által létrehozott elmélet középpontjában a kötődési rendszer áll, amely olyan etológiai-pszichológiai szabályozó struktúra, amelynek a célja a megbízható és biztonságot nyújtó gondozó közelségének és elérhetőségének a biztosítása. Azokban a helyzetekben, amikor a csecsemőt külső vagy belső stressz éri, a kötődési rendszer aktiválódik: a csecsemő jelzéseket ad a biztonság helyreállítása érdekében, s keresni kezdi a biztonságot nyújtó személy közelségét. Az a személy, aki rendszeresen és megbízhatóan reagál a jelzéseire, kitüntetetté válik a csecsemő számára: ő lesz a kötődési figurája, aki felé átlagosan már hat-hét hónapos korban megkülönböztetett módon küldi a jelzéseit, és akinek a közelsége elsőrendű fontosságúvá válik. A kötődési figurának három alapvető ismertető jegye van. Az egyik abban áll, hogy a veszéllyel, szorongással, stresszel és negatív érzelmekkel járó helyzetekben a csecsemő számára biztonságos menedéket (*haven of safety*) nyújt. A másik abban, hogy kielégíti a csecsemő vágyát arra, hogy a közelében legyen, valamint megakadályozza kettejük szeparációját (*proximity maintenance*). Végül biztos bázisként (*secure base*) lehetővé teszi a baba számára a világ magabiztos explorációját, s azt, hogy a csecsemő eltávolodjon tőle, majd érzelmi feltöltődésért újra visszatérjen hozzá (HAZAN, SHAVER, 1994).

Az első év végére a csecsemőben a gondozójával való kapcsolat tapasztalatai nyomán belső reprezentációk, mentális modellek alakulnak ki önmagáról, a gondozóról és a közöttük lévő kapcsolatról. Ezek a kognitív struktúrák belső munkamodellként (BMM) működnek, s meghatározzák a gyermek későbbi kapcsolatait, másokkal szembeni elvárásait, gondolatait, érzelmeit és viselkedését. Minőségük nagyban függ attól, hogy az anya (vagy gondozó) hogyan bánik a csecsemővel: milyen mértékben érhető el a számára és mennyire fogékony a jelzéseire.

A korán kialakuló belső munkamodellek (BMM) a viselkedés szintjén sajátos mintázatokként, kötődési stílusokként jelennek meg, amelyek mérésére több megközelítés létezik a kötődéelméleten belül. A kötődési stílusok mérésének egyik meghatározó modellje BARTHOLOMEW és HOROWITZ (1991) kétdimenziós megközelítése. Az egyik dimenzió azt fejezi ki, hogy a személy hogyan látja önmagát kötődési helyzetekben (*Model of Self*), a másik pedig azt, hogy miként tekint a kötődési helyzetekben jelen lévő Másikra, milyen elvárásai, gondolatai és érzelmei vannak vele kapcsolatban (*Model of Other*). A negatív szelf-modell szorongással, a negatív Másik-modell pedig magasabb elkerülési tendenciával jellemezhető. A két dimenzió alapján négy kötődési mintázat különböztethető meg (1. táblázat).

1. táblázat: Kötődési mintázatok a Bartholomew-Horowitz–modellben

		Másik-modell	
		pozitív	negatív
szelf-modell	pozitív	<i>biztonságos</i>	<i>elutasító</i>
	negatív	<i>belebonnyolódó</i>	<i>félelemteli</i>

A vallásosság mint kötődési kapcsolat

A valláspszichológia kötődéelméleti megközelítése azon alapul, hogy a vallásos tapasztalatok – a kereszténységben legalább is – különleges kapcsolat élményével függenek össze. A keresztények túlnyomó többsége elsősorban kapcsolatként éli meg a hitét (Pl. JAMES, 1994; KIRKPATRICK, 2005). A legtöbb indoeurópai nyelvben a latin *religio* szó származékát használják arra, amit magyarul a *vallás* szó fejez ki (a *relígió* szó a 19. század előtt a magyarban is használatos volt) (MEZEI, 2004). A *religio* jelentésének megfejtésében hagyományosan kétféle megközelítés jelenik meg (amely leginkább Szent Ágoston gondolkodásában kapcsolódik össze): a kifejezés egyaránt tartalmazza a külső (kultikus) kötöttség és az ennek teljesítésével járó belső, alanyi kapcsolódás jelentését (MEZEI, 2004, 53).

A kötődéelméleti megközelítés nem csupán a vallás kapcsolati jellegét hangsúlyozza, hanem ezt a kapcsolatot – többféle kapcsolati lehetőségtől, pl. a szerelmi kapcsolattól megkülönböztethetően – kötődési kapcsolatnak tartja, amelyben az isten az ember kötődési

figurájaként jelenik meg. Bowlby elméletének a vallásosságra való alkalmazásának a gondolata elsőként teológusoknál merült fel, s ők hívták fel a figyelmet arra, hogy pl. a „kötődési viselkedés minden formája és a kötődési figura Bowlby által leírt viselkedése jól megfelel Izrael (vagy a hívő) és az Isten közötti kapcsolat képének” (REED, 1978, idézi KIRKPATRICK, 2005, 52). Sőt isten *ideális kötődési figurának* tekinthető, mert amíg az emberi lét korlátai miatt az evilági szülőkhöz való biztos kötődés sokszor nehezen érhető el, addig a hit olyan istenhez kapcsolhatja a személyt, aki mindenhatósága miatt tökéletesen gondoskodó, védelmező és megbízhatóan elérhető a gyermekei számára (KAUFMAN, 1981, idézi KIRKPATRICK, 2005).

A valláslélektan kötődésméleti megközelítése szerint az isten pszichológiai szempontból kötődési figurának tekinthető, amennyiben megfelel a kötődési figura fogalma alapvető ismertető jegyeinek: a stresszel és szorongással járó helyzetekben biztonságos menedéket nyújt a hívő számára, kielégíti továbbá azt a vágyát, hogy a közelében legyen, s biztos bázisként lehetővé teszi a számára, hogy időnként eltávolodjon tőle, majd érzelmi feltöltődésért újra visszatérjen hozzá.

A gyermek- illetve felnőttkori kötődési mintázat és a vallásosság közötti összefüggés magyarázatára két meghatározó kötődésméleti hipotézis született. Az *összeillési hipotézis* szerint a felnőtt ember olyan képet alakít ki az istenről, amely megfelel a koragyerekkori tapasztalatok nyomán kialakuló belső munkamodelleknek saját magáról és a Másikról, s a belső reprezentációk következményeként megjelenő kötődési stílusnak. A *kompenzációs hipotézis* szerint a hithez és az istenhez mint kötődési figurához azok az emberek menekülnek, akik eredeti kötődési figurájukban nem találták meg a biztos menedéket és a biztos bázist: bizonytalanul kötődnek, vagyis a szelfről, a Másikról, vagy mindkettőről negatív reprezentációkat hordoznak. AINSWORTH (1985) kifejezésével élve számukra az isten *helyettesítő kötődési figuraként* jelenhet meg. Több empirikus vizsgálat támogatta mindkét hipotézist (KIRKPATRICK és SHAVER, 1990; KIRKPATRICK és SHAVER, 1992; KIRKPATRICK, 1997; KIRKPATRICK, 1998; KIRKPATRICK, 2005). GRANQVIST (1998) szerint viszont az anya vallásossága áll első sorban a felnőttkori vallásosság hátterében, amely főként a szocializációs folyamat során alakul ki – az anyához való biztos kötődés ezt a folyamatot segíti. Granqvist *szocializációs-összeillési hipotézisnek* nevezte el ezt az elméletet.

Összességében azt mondhatjuk, hogy az összeillési- és a kompenzációs hipotézisek ellenőrzésére irányuló empirikus kutatások szerint a felnőttkori vallásosság kötődésméleti szempontból kétféle folyamattal is összefügghet. Az első az a vallásosság, amely folyamatosan alakul ki, s a gyermek fokozatosan tanulja meg és veszi át szülei vallásosságát.

Ebben a folyamatban a rendszerint vallásos szüleikhez biztonságosan kötődnek a gyermekek. A folyamat az összeillési hipotézis szerint zajlik le. A másik folyamat a jellemzően nem-vallásos szülőkhöz bizonytalan módon kötődő gyermekek forgatókönyvét jellemzi, akik a leggyakrabban pubertás korukban az istenben ill. vallásos vezetőkben és közösségekben találnak olyan biztos kötődést, amelyhez sokszor hirtelen és drámai módon térnek meg, s amelyben biztos bázist tapasztalnak meg. A vallásosság fejlődésének ez a *kettősfolyamat-modellje* (KIRKPATRICK, 2005), amely jól megfeleltethető annak a leírásnak, amelyet William James adott a vallásosság típusairól. JAMES (1994) megkülönböztette az „egyszer született” (*once born men*) vagy egészséges kedélyűek (*healthy-mindedness*) és a „kétszer született” (*twice-born men*) vagy beteges kedélyűek (*morbid-mindedness*) vallásosságát (VASADY, 1927).

Jelen vizsgálatok célkitűzései

A kötődési stílus és a felnőttkori vallásosság kapcsolatának korábbi vizsgálataiban a vallásosságot viszonylag egyszerű eszközökkel mérték. Vizsgálatainkban arra vállalkoztunk, hogy a terület meghatározó kutatásait magyarországi mintákon a vallásosság differenciáltabb mérésével kiegészítsük.

Két különböző kutatást végeztünk, két különböző mintán, amelyeket a vallásosság és a kötődés ugyanolyan mérése kapcsolt össze.

II. Első kutatás

A kutatás célkitűzései

Az első kutatást háromféle kérdésfeltevés jellemezte, amelyek közül az első kettő a vizsgálat tulajdonképpeni céljának előkészítését szolgálta. Elsőként a korábban már bemutatott két alapvető eszközünk, a Kötődési Stílus Kérdőív és a Kritika Utáni Vallásosság Skála *validitását* ellenőriztük. A kutatás második része *kiegészítő vizsgálatokat* tartalmazott. A validitás-vizsgálatokban használt eszközök lehetővé tették, hogy a szülői bánásmód, a pszichológiai jóllét és a vallásosság kapcsolatát is tanulmányozzuk. A kutatásunk harmadik része tartalmazta a vizsgálódásunk központi problémáját, amely a *kötődési stílus és a vallásosság különböző dimenziói kapcsolatának a tanulmányozása* volt. E kutatással elsősorban a vallásosság kötődéseméleti modelljeinek és hipotéziseinek (összeillési és kompenzációs hipotézis) a vizsgálatához kívántunk hozzájárulni.

A kutatás hipotézisei

A) A Kritika Utáni Vallásosság Skála és a Kötődési Stílus Kérdőív validitásának vizsgálatai

Kritika Utáni Vallásosságskála:

A/1. hipotézis:

A Kritika Utáni Vallásosság Skálával azonosítható négyféle vallás iránti attitűd jelentősen különbözik egymástól a különböző vallásosság-mutatókkal megragadott vallásosság szempontjából; valamint a „transzcendens bevonása”-dimenzió erősen korrelál más vallásosság-mutatókkal, míg a „szimbolikus értelmezés” kevésbé.

Kötődési Stílus Kérdőív:

A/2. hipotézis:

A Kötődési Stílus Kérdőív skálái megfelelő konvergens validitást mutatnak a Szülői Bánásmód Kérdőív skáláival.

A/3. hipotézis:

A Kötődési Stílus Kérdőívnek a szelf-reprezentációra vonatkozó skálái erős konvergens validitást mutatnak az önértékeléssel, s gyengébbet az élettel való elégedettséggel.

A/4. hipotézis:

A Kötődési Stílus Kérdőív skáláival a saját mintánkon is azonosíthatók a FEENEY és munkatársai (1994) által klaszteranalízissel megragadott Bartholomew-Horowitz—féle kötődési stílusok (biztonságos, elutasító, belebonyolódó és félelemteli).

A/5. hipotézis:

A kötődési stílusok között jelentős különbségek mutathatók ki a háttérükben álló szülői bánásmód szempontjából.

A/6. hipotézis:

A kötődési stílusok között jelentős különbségek vannak a pszichológiai jóllét mutatói, vagyis az önértékelés és az élettel való elégedettség szempontjából.

B) Kiegészítő vizsgálatok

B/1. hipotézis:

A vallásosság különböző mutatói pozitívan korrelálnak az önértékeléssel és az élettel való elégedettséggel, mert a vallásosság lehetővé teszi, hogy a személy számára az isten biztos bázist jelentő kötődési figura legyen.

B/2. hipotézis:

A pozitív szülői bánásmód (szeretet, érzelmi melegség, az autonómia bátorítása, önállóságra nevelés) pozitív összefüggést mutat a vallásossággal, mert olyan belső munkamodelleket alakít ki, amelyek alapján – az összeillési hipotézisnek megfelelően – képes lesz a személy az istent biztonságot adó kötődési figuraként megtapasztalni.

C) Az összeillési- illetve a kompenzációs hipotézis vizsgálata

C/1. hipotézis:

A kötődési stílusok között jelentős különbség van a vallásosság azon mutatói szempontjából, amelyek szorosabban függenek az össze az istennel való kapcsolattal („transzcendens bevonása”-skála, intrinzik vallásosság, extrinzik személyes vallásosság), vagyis a kötődési stílus hatással van a személy vallásosságára. Az összeillési hipotézis alapján azt várjuk, hogy a *biztonságos* stílusra jellemző a vallásosság magasabb értéke; a kompenzációs hipotézis alapján viszont azt várhatjuk, hogy inkább a *bizonytalan* kötődési stílusok valamelyikével függ össze a vallásosság magasabb értéke.

C/2. hipotézis:

Mivel a vallásosság más mutatói közvetettebb módon vonatkoznak az istennel való kapcsolatra („szimbolikus értelmezés”-skála és az extrinzik-társas vallásosság), ezért azt várjuk, hogy ezek szempontjából kisebb különbséget találunk a különböző kötődési stílusok között, vagyis ezekre más tényezők (pl. az egyén gondolkodásmódjának illetve személyiségének sajátosságai, vagy a vallásos közösségekben szerzett tapasztalatok) erőteljesebb hatással vannak.

A kutatás módszerei

Kötődési Stílus Kérdőív (Attachment Style Questionnaire; ASQ)

A kötődést a *Kötődési Stílus Kérdőív* (ASQ) mértük (FEENEY és mtsai, 1994). A kérdőív öt skálát tartalmaz, amelyek alapján klaszteranalízissel azonosíthatók a Bartholomew-Horowitz-féle kötődési modell négy típusa. A skálák a következők: a kapcsolatok másodlagossága, elismerés iránti szükséglet, a közelség kellemetlen megélése, belebonyolódás a kapcsolatokba, biztonság a kapcsolatokban.

Kritika Utáni Vallásosság Skála (Post-Critical Belief Scale; PCBS)

A vallásosság többdimenziós megragadására elsősorban a *Kritika Utáni Vallásosság Skála* (PCBS) alkalmazásával tettünk kísérletet (Hutsebaut, 1996). Az eszközt HUTSEBAUT (1996)

WULFF (1997) munkája alapján dolgozta ki, amely két egymástól független dimenziót feltételez a vallásos attitűdök hátterében. A „transzcendens bevonása”-skála annak a mértékét fejezi ki, hogy a személy mennyire fogadja el a transzcendens valóság létezését. A „szimbolikus értelmezés”-skála pedig azt mutatja meg, hogy a személy a vallásos kijelentések és kifejezési formákat (vélekedések, képek, rituálék) szó szerint vagy szimbolikusan értelmezi-e.

A Szülői Bánásmód Kérdőív (Parental Bonding Inventory; PBI)

A Szülői Bánásmód Kérdőívet PARKER és mtsai (1979) dolgozták ki azzal a céllal, hogy a szülő és gyermek kapcsolatára ható fontos szülői faktorokat mérhetővé tegyék. A kérdőívben a kitöltőket arra kérik, hogy emlékezzenek vissza arra, hogyan bántak velük a szüleik gyermekkorukban, s külön válaszoljanak a kérdőív apára és anyára vonatkozó kérdéseire. A kérdőív magyar változatában a tételek mögött három faktor húzódik meg: a *szeretet-törődés*, a *túlvédésnek*, és a *korlátozás* faktora (TÓTH, GERVAI, 1999).

A Rosenberg-féle Általános önértékelési skála (Rosenberg Global Self-Esteem Scale; RSES)

Részben a Kötődési Stílus Kérdőív validitásának ellenőrzéséhez járult hozzá a *Rosenberg-féle Általános önértékelési skála* alkalmazása. A konstruktum legelterjedtebb mérésének kidolgozása ROSENBERG (1965) nevéhez fűződik.

A Diener-féle Élettel Való Elégedettség Skála (The Satisfaction With Life Scale; SWLS)

Ezzel a skálával részben a vallásosságnak a pszichológiai jóllétre való hatását mértük. A kérdőívet DIENER és munkatársai (1985) dolgozták ki.

A 12 tételes Életkor-Független I-E-Skála (Age-Universal I-E Scale – 12)

A Kritika Utáni Vallásosság Skála konvergens validitását egy korábbi, széles körben elterjedt kérdőívvel, a Maltby-féle Életkor-Független I-E (intrinzik-extrinzik-) Skálával” (Age-Universal I-E Scale) ellenőriztük (MALTBY, 1999). Az intrinzik és extrinzik vallásos orientáció fogalma azon a megkülönböztetésen alapul, amit ALLPORT (1950) az érett illetve éretlen vallásosság között tett, amikor az ifjú- és érett kor vallásosságát hasonlította össze. Ez az eszköz három skálát tartalmaz: az intrinzik orientációt, az extrinzik-személyes és az extrinzik-társas vallásosságot.

A vallásosságot a két kérdőívén kívül az egyik legnépszerűbb egytényes mutatóval, a *templomba járás gyakoriságára* való rákérdezésen keresztül is mértük. A résztvevők ötfokú Likert-skálán jelölték meg, hogy „Milyen gyakran vesz részt vallási összejöveteleken”.

A statisztikai elemzéseket az SPSS 14. programmal végeztük.

A kutatás résztvevői

A kutatás résztvevőit a PPKE BTK Pszichológia szakos hallgatói bevonásával értük el: a velük kapcsolatba lépő, s online kérdőívkitöltésre vállalkozó tizenhét évesnél idősebb személyek képezték a mintánkat (átlagosan 27 évesek, 267 nő és 214 férfi). Legnagyobb részük középiskolai végzettségű volt (kb. negyed részük volt diplomás, a férfiak között nagyobb arányban). A férfiak 47, a nők 30 százaléka nem volt vallásos, 16 illetve 26 százalék volt azoknak az aránya, akik vallásosaknak tartották magukat, de nem tartoztak egyetlen felekezethez sem. A felekezethez tartozók túlnyomó része katolikus volt (férfiaknál a minta negyede, nőknél a harmada). Templomba szintén a résztvevők ötöde-negyede járt gyakran, a mintához tartozók nagyobb része (a férfiak 81, a nők 75 százaléka) ritkán vagy egyáltalán nem látogatott templomi alkalmakat.

A kutatás legfőbb eredményei

I. A hipotézisek egy része az alkalmazott eszközök validitásának vizsgálatára vonatkozott.

1. A Kritika Utáni Vallásosság Skála alkalmazásával két független vallásosság-dimenziót és ennek megfelelően négy vallásos attitűdöt azonosítottunk. A „transzcendens bevonása” erősen korrelál más vallásosság-mutatókkal, míg a „szimbolikus értelmezés” gyakorlatilag független a szokásos vallásosság-skáláktól, így a vallásosság egyik önálló dimenziójának tekinthető. Azt találtuk, hogy a „transzcendens bevonása” és a „szimbolikus értelmezés” skáláinak magas értékeivel jellemezhető *második naivitás* pozíciójában játszik a legnagyobb szerepet a vallásosság társas jellege; meghatározó benne a különböző személyek gondolkodásmódjának és értékrendjének integrációjára való törekvés, s ebben az értelemben ez az attitűd fejezi ki leginkább a vallásosságnak azt az aspektusát, amely a teológiában „világra való nyitottságként” (PANNENBERG, 1991) jelenik meg.

2. Megmutattuk, hogy a Kötődési Stílus Kérdőív megfelelő módon képes azonosítani a Bartholomew és Horowitz modelljében szereplő négyféle kötődési stílust. Az e módszerrel megkülönböztetett stílusokhoz tartozó személyek jelentősen különböznek egymástól a szülői

bánásmód és a pszichológiai jóllét mutatóinak a szempontjából, a kötődési stílusok elméleti leírásának megfelelően (BARTHOLOMEW, HOROWITZ, 1991).

II. A hipotézisek második része a jóllét-mutatóknak és a szülői bánásmódnak a vallásossággal való kapcsolatára vonatkozott.

1. Azt találtuk, hogy míg az *önértékelés* nem korrelált a vallásosság egyetlen mutatójával sem, az *élettel való elégedettség* nagyon enyhe kapcsolatot mutatott a transzcendens bevonásával, az intrinzik vallásossággal és a templomba járás gyakoriságával.

2. A *szülői bánásmód* különböző módon függött össze a vallásossággal nőknél és férfiaknál, valamint a vallásos felekezethez tartozóknál és az oda nem tartozóknál. A felekezethez tartozó nők kevésbé elkötelezettek voltak a vallásukban, ha szüleik kontrollálóbban voltak; a felekezethez tartozó férfiak számára az apai bánásmód hatása bizonyult jelentősnek: a kontrolláló és korlátozó nevelés növelte az extrinzik-személyes vallásosság mértékét, míg a szerető-meleg bánásmód csökkentette azt. Vagyis a férfiak esetében a vallásosság személyes komfortot kereső aspektusa az apai kontrollra adott kompenzációval függhet össze, illetve értelmezhető az apai hatalomnak való behódolás megjelenéseként is. Érdekes eredményként jelent meg továbbá, hogy – a felekezeti hovatartozás hatásától eltekintő mérésekben – a hideg és kontrolláló apai bánásmód férfiaknál a vallásos kijelentések szimbolikus értelmezésének növekedésével mutatott enyhe összefüggést.

III. A hipotézisek harmadik része az összeillési és a kompenzációs hipotézis tesztelésére vonatkozott.

1. Azt találtuk, hogy a szimbolikus értelmezés skálája szempontjából nincs különbség a négyféle kötődési stílus között.

2. A transzcendens bevonása és a templomba járás gyakorisága egyaránt a biztonságos és a belebonyolódó kötődési stílusban érte el a legmagasabb értékeket, a legalacsonyabbakat pedig az elutasító stílusban. A biztonságos kötődés (a katolikusok legnagyobb része ide tartozott) és a magasabb vallásosság összefüggése az összeillési hipotézist támogatja. A belebonyolódó kötődés (a katolikusok itt kisebb arányban képviseltették magukat, mint a protestánsok) és a magasabb vallásosság összefüggése első megközelítésben a kompenzációs hipotézist támogatja; ugyanakkor lehetséges, hogy ebben az esetben az istennel való kapcsolat is a belebonyolódó stílus mintázatát követi (erre további vizsgálatok – pl. az istenhez való kötődés stílusának vizsgálata – adhatnak választ). Az elutasító kötődéshez tartozó alacsony

vallásosság-értékek szintén az összeillési hipotézisnek megfelelő eredmények; ebben a bizonytalan kötődési stílusban nem találtunk kompenzációra utaló jeleket. Végül a félelemteli kötődés átlagos vallásosság-értékekkel járt, az extrinzik-személyes vallásosság értékei viszont ebben a stílusban voltak a legmagasabbak: vagyis a kötődési bizonytalanság kompenzációja kifejezetten ebben a vallásosság-aspektusban jelent meg.

3. A transzcendens bevonása és az extrinzik-személyes vallásosság amellett, hogy különböző kötődési stílusokkal volt kapcsolatban, abban is különbözött egymástól, hogy a transzcendens bevonása a Kötődési Stílus Kérdőívnek a Másik-reprezentációkat kifejező skáláival mutatott pozitív korrelációkat, míg az extrinzik-személyes vallásosság a szelf-reprezentációkat kifejező skálákkal. Mindez arra utal, hogy a vallásosságnak e két dimenziója mögött különböző belső munkamodellek állnak.

II. Második kutatás

A kutatás célkitűzései

Második kutatásunkban a vallásosság és a kötődés kapcsolatának vizsgálatát két újabb aspektus figyelembe vételével folytattuk. Egyrészt a szülők vallásosságának – és ezzel a vallásos szocializációnak – a szerepét tanulmányoztuk, másrészt a vallásos kételkedés szempontjából közelítettük meg az első kutatásban vizsgált problémákat. Céljaink közé tartozott, hogy a valláslélektan kötődésméleti megközelítésének összeillési- és kompenzációs hipotézisét ellenőrizzük a vallásos kételkedés vonatkozásában is, továbbá a kötődés illetve a szocializáció elsőbbségének a kérdését is felvetettük a szülők vallásosságának ismeretében.

A kutatás hipotézisei

1. hipotézis.

A szülők vallásossága erős pozitív korrelációt mutat felnőtt gyermekeik vallásosságával.

2. hipotézis:

A Kritika Utáni Vallásosság Skálával azonosítható vallási attitűdök között jelentős különbség van a kételkedés szempontjából. Ha a kételkedésben fontos szerepet játszik a „vallásos exploráció”, akkor a második naivitás attitűdjébe tartozók kételkedőbbek lesznek, mint az ortodoxiához tartozók. Ha a kétely a vallásosság elutasítását fejezi ki, akkor a legkételkedőbbek a külső kritikához tartozók lesznek, akiknek az elutasítását nem mérsékli a vallásos kijelentések szimbolikus értelmezése.

3. hipotézis:

Ha a kétely kötődési szempontból a bizalmatlansággal kapcsolódik össze, akkor a Másik negatív reprezentációjával jár együtt, ezért a Vallásos Kételyek Skála pozitívan fog korrelálni a Kötődési Stílus Kérdőív Másik-reprezentációt kifejező skáláival, vagyis a kapcsolatok másodlagosnak tartásával és a közelség kellemetlen megélésével, s talán enyhébben a „bizalom a kapcsolatokban”-skálával.

4. hipotézis:

Az adataink megerősítik KIRKPATRICK (2005) eredményeit, s azt várjuk, hogy a vallásos szülők gyermekei akkor lesznek vallásosabbak, ha biztosan kötődők, a nem vallásos szülők gyermekei pedig akkor, ha bizonytalanul (az előző kutatás alapján leginkább akkor, ha félelemteli kötődésűek).

A kutatás módszerei

A vizsgálatban a vallásosságot több kérdéssel igyekeztünk megragadni. Legfontosabb eszközünk a *Kritika Utáni Vallásosság Skála* magyar rövidített verziója volt (MARTOS és mtsai, 2009), de szerepeltek még az alábbi, önbeszámolóra vonatkozó kérdések is:

1. Milyen mértékben tartja önmagát vallásosnak?
2. Mennyire fontos az Ön számára az istennel való kapcsolat?
3. Milyen gyakran látogatja a templomi alkalmakat?

Rákérdeztünk továbbá a szülők vallásosságára is:

1. Kérjük, jelölje meg, hogy *édesanyja* mennyire vallásos
2. Kérjük, jelölje meg, hogy *édesapja* mennyire vallásos

A Vallásos Kételyek Skála (Religious Doubts Scale)

A vallásos kételyek mérésére az Altemeyer-féle Vallásos Kételyek Skálát (HILL, HOOD, 1999) használtuk. A skála azt méri, hogy egy személy mennyire kételkedik a hagyományos vallásos tanításban. A kérdőív egyaránt tartalmaz elméleti megfontolásokra és tapasztalatokra alapuló bizonytalanságot kifejező állításokat a vallásos hittel kapcsolatban.

A kötődést ebben a kutatásban is a *Kötődési Stílus Kérdőívvel* (Attachment Style Questionnaire; ASQ) mértük (FEENEY és mtsai, 1994).

A statisztikai próbákat az SPSS 14 programcsomaggal végeztük.

A kutatás résztvevői

A kutatás résztvevőit a PPKE és Sapientia Szerzetesi és Hittudományi Főiskola hallgatóinak bevonásával értük el. A kérdőíveket részben ők, részben a közvetítésükkel megkért személyek töltötték ki (átlagosan 26 évesek, 466 nő és 208 férfi). A résztvevők jellemzően katolikusok voltak és sokkal inkább vallásosak, mint nem.

A kutatás legfőbb eredményei

I. Korábbi kutatásoknak megfelelően mi is azt találtuk, hogy mind az anyák, mind az apák vallásossága erősen korrelál a gyermekeik vallásosságával. Ez igaz a transzcendens bevonására, a kételkedésre valamint a vallásossággal kapcsolatos önbeszámolókra. A szimbolikus értelmezésmód skálája viszont függetlennek bizonyult a szülők vallásosságától.

II. A vallásos kételkedés skálája erősen korrelált negatívan a transzcendens bevonásával, s a szimbolikus értelmezéstől viszont független volt.

III. A vallásos kételkedés és a kötődési skálák kapcsolatának vizsgálatakor jellegzetes nemi különbséget találtunk: a kétely mértéke nőknél a szelfről, a férfiaknál a Másik-ról alkotott negatív képpel kapcsolatos skálával mutatott erősebb együttjárást. Kötődési megközelítésben tehát azt mondhatjuk, hogy a férfiaknál és a nőknél eltérő „kötődési mélystruktúra” húzódik meg a kételkedés jelensége mögött. A férfiak számára a kételkedésben viszonylag nagyobb szerepet kap a vallástól való távolságtartás, míg a nők esetében a kételkedés komplex jelenségében inkább az aggodalmaskodás és az ambivalencia szerepe a hangsúlyosabb.

IV. A szülők vallásosságának, a nemnek és a kötődési stílusnak a különböző vallásosság-dimenziókra való hatásával kapcsolatban az alábbi eredményekre jutottunk.

1. A transzcendens bevonása skálájának értékét mind a nőknél, mind a férfiaknál elsősorban a szülők vallásossága határozta meg: ha a szülők mindketten vallásosak voltak, gyermekeik magas értéket értek el ezen a skálán, ha egyikőjük sem, akkor alacsony értékeket. Nőknél azonban kivételt jelent, hogy az elutasító stílusúak akkor is kifejezetten magas „transzcendens bevonása”-értékeket értek el, ha egyik szülőjük sem vallásos. Vagyis (az első kutatás eredményeivel ellentétben) nőknél az elutasító kötődés esetén vallásos kompenzációra utaló jelek jelentek meg.

Ha a szülők közül csak az anya volt vallásos, akkor a nők a negatív szelf-reprezentációkkal járó kötődési stílusokban magasabb értékeket értek el, a férfiak pedig negatív Másik-reprezentációkkal járóknál alacsonyabbakat. Vagyis ezeknél a bizonytalan stílusoknál a nők inkább anyjukhoz hasonlítanak, a férfiak pedig inkább az apjukhoz: a kötődési stílus és a

nemi- ill. vallásos szocializáció együttesen befolyásolja a felnőttkori vallásosság mértékét. (Biztonságos stílusban mindkét nem esetén átlagos vallásosság-értékeket, vagyis a két szülő közötti pozíciót találtunk.)

2. A szimbolikus értelmezés skálájának értékét nőknél és férfiaknál egyaránt elsősorban a kötődési stílus befolyásolta (szintén az első kutatás eredményeitől eltérően). Nőknél mindkét pozitív Másik-reprezentációkkal járó stílusban, férfiaknál csak a belebonyolódó stílusban – a szülők vallásosságától függetlenül – pozitív „szimbolikus értelmezés”-értékeket kaptunk. A félelemteli stílusban férfiaknál a szülők vallásosságától függetlenül alacsony értékek születtek, nőknél csak akkor, ha egyik szülő sem volt vallásos. Az elutasító stílusban mindkét nemnél átlagosnak bizonyult a szimbolikus értelmezés mértéke, de ha egyik szülő sem volt vallásos, akkor a férfiaknál magasabb, a nőknél viszont alacsonyabb lett. Vagyis a negatív Másik-reprezentációval járó kötődési stílusok általában nem kedveznek a szimbolikus értelmezésmódnak.

A skála értéke mindkét nemnél akkor volt a legmagasabb, amikor biztonságos kötődés mellett csak az anya volt vallásos. Ez a helyzet valószínűleg a személyt hosszú időre abba a helyzetbe hozza, hogy a szülők eltérő szempontjait egyaránt értékelnie kell és olyan megoldást találja, amelyben csökkentheti a lojalitás-konfliktus keltette szorongását.

3. A vallásos kételkedés skálájának értékére nőknél és férfiaknál elsősorban a szülők vallásossága van hatással, de – főleg a férfiaknál – jelentős szerep jut a kötődési stílusnak is. Ha mindkét szülő vallásos és pozitív Másik-reprezentációval járó kötődési stílusról beszélhetünk, akkor a kételkedés értéke mindkét nemnél alacsony. Ha viszont a (pozitív Másik-reprezentációjú) belebonyolódó stílus nem vallásos szülőkkel párosul, mindkét nemnél igen magas kételkedést találtunk. Elutasító kötődés esetén a férfiak igen erősen kételkedőek, főleg, ha anyjuk nem vallásos, a nőknél viszont átlagos értékeket kaptunk a szülők vallásosságától függetlenül. Félelemteli kötődés esetén ehhez hasonló eredményekre jutottunk, azzal a nagyobb eltéréssel, hogy ha mindkét szülő vallásos, akkor a férfiak alacsony kételyértékeket értek el.

III. Összegzés

Vizsgálatainkban megmutattuk, hogy a *valláslélektan kötődéelméleti megközelítésében megfogalmazott hipotézisek egyike sem érvényes általánosságban*; önállóan érdemes tanulmányozni a vallásosság-dimenziók, kötődési stílusok, belső munkamodellek, szocializációs hatások és nemi szerepek különböző *mintázatait*, amelyekben különböző folyamatok működését feltételezhetjük.

IV. Irodalom

AINSWORTH, MARY D. SALTER (1985) Attachment Across the Life Span. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 61, 792-812.

ALLPORT, G. W. (1950) *The Individual and His Religion*. The Macmillan Company, New York

BARTHOLOMEW, KIM; HOROWITZ, LEONARD (1991) Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61 (2), 226-244.

BOWLBY, JOHN (1969) *Attachment and Loss. Volume I.: Attachment*. The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, London

BOWLBY, JOHN (2009) *A biztos bázis*. Animula Kiadó, Budapest

DIENER, ED; EMMONS, ROBERT A.; LARSEN, RANDY J.; GRIFFIN, SHARON (1985) The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49 (1), 71-75.

FEENEY, JUDITH A.; NOLLER, PATRICIA; HANRAHAN, MARY (1994) Assessing Adult Attachment. In Sperling, M. B.; Berman, W. H. (eds.) *Attachment in Adults*. 128-152. The Guilford Press, New York

GRANQVIST, PEHR (1998) Religiousness and Perceived Childhood Attachment: On the Question of Compensation or Correspondence. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38 (2), 350-367.

GRANQVIST, PEHR (2006) On the Relation Between Secular and Divine Relationships: An Emerging Attachment Perspective and a Critique of the „Depth” Approaches. *International Journal for the Psychology of Religion*, 16 (1), 1-18.

HAZAN, CINDY; SHAVER, PHILLIP R. (1994) Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships. *Psychological Inquiry*, 5 (1), 1-22.

HILL, PETER C.; HOOD, RALPH W. JR (1999) *Measures of Religiosity*. Religious Education Press, Birmingham, Alabama

- HUTSEBAUT, D. (1996). Post-Critical Belief. A New Approach to the Religious Attitude Problem. *Journal of Empirical Theology*, 9, 48-66.
- JAMES, WILLIAM (1994) *The Varieties of Religious Experience*. Random House Inc., NY
- KAUFMAN, GORDON D. (1981) *The Theological Imagination: Constructing the Concept of God*. Westminster, Philadelphia
- KIRKPATRICK, LEE A. (1997). A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment Styles. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 207–217.
- KIRKPATRICK, LEE A. (1998) God as a Substitute Attachment Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24 (9), 961-973.
- KIRKPATRICK, LEE A. (2005) *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*. The Guilford Press, New York, London
- KIRKPATRICK, LEE A.; SHAVER, PHILLIP R. (1990) Attachment Theory and Religion: Childhood Attachment, Religious Beliefs, and Conversation. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 29, 442-462.
- KIRKPATRICK, LEE A.; SHAVER, PHILLIP R. (1992) An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 266-275.
- MALTBY, JOHN (1999) The Internal Structure of a Derived, Revised, and Amended Measure of the Religious Orientation Scale: The 'Age-Universal' I-E Scale-12. *Social Behaviour and Personality*, 27 (4), 407-412.
- MARTOS, TAMÁS; KÉZDY ANIKÓ; ROBU MAGDA; URBÁN SZABOLCS; HORVÁTH-SZABÓ KATALIN (2009) Újabb adatok a Kritika Utáni Vallásosság Skála alkalmazásához – elmélet és módszertan. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64 (4), 643–669.
- MEZEI, BALÁZS (2004) *Vallásbölcselet*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő
- PANNENBERG, WOLFHART (1991) *Mi az ember?* Egyházforum, Budapest-Luzern
- PARKER, G.; TUPLING, H.; BROWN, L.B. (1979) A Parental Bonding Instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52, 1-10.
- REED, B. (1978) *The Dynamics of Religion: Process and Movement in Christian Churches*. Darton, Longman & Todd, London (Idézi KIRKPATRICK, 2005)
- ROSENBERG, M. (1965). *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton University Press Princeton, NJ

- TÓTH ILDIKÓ; GERVAI JUDIT (1999) Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI): A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata. *Magyar pszichológiai Szemle*, 54 (4), 551-566.
- VASADY, BÉLA (1927) *A valláspszichológia fejlődésének története*. [s.n.], Debrecen
- WULFF, D. M. (1997) *Psychology of Religion: Classic and Contemporary*. John Wiley and Sons, New York

V. A szerzőnek az értekezés tárgyában megjelent publikációi

Folyóiratban megjelent cikkek:

- DORMÁN JÚLIA; MARTOS TAMÁS; URBÁN SZABOLCS (2012) Vallásosság és poszttraumás növekedés: egy többdimenziós megközelítés. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 13 (1), 21-35.
- URBÁN SZABOLCS; KÉZDY ANIKÓ; MARTOS TAMÁS (2011) The Relationship Between Adult Attachment and Religious Doubts. *Studia Universitatis Babes-Bolyai – Theologia Catholica Latina*, LVI (2), 95-118.
- KÉZDY ANIKÓ; MARTOS TAMÁS; URBÁN SZABOLCS; HORVÁTH-SZABÓ KATALIN (2010) A vallásos attitűdök, a megküzdési módok és a lelki egészség összefüggései serdülő- és fiatal felnőttkorban. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 11 (1), 1-16.
- MARTOS TAMÁS; KÉZDY ANIKÓ; ROBU MAGDA; URBÁN SZABOLCS; HORVÁTH-SZABÓ KATALIN (2009) Újabb adatok a Kritika Utáni Vallásosság Skála alkalmazásához – elmélet és módszertan. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64 (4), 643-669.

Kötetben megjelent írások:

- URBÁN SZABOLCS (2007) Piaget valláslélektani értelmezése. In Horváth-Szabó Katalin (szerk.) *Vallásosság és személyiség*. 37-50. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Piliscsaba
- URBÁN SZABOLCS (2007) Kísérlet vallásossággal kapcsolatos fogalmak megítélésére alkalmas szemantikusdifferenciál-skálák kialakítására. In Horváth-Szabó Katalin (szerk.) *Vallásosság és személyiség*. 84-109. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Piliscsaba

Konferencián bemutatott tanulmányok:

- URBÁN SZABOLCS; MARTOS TAMÁS; KÉZDY ANIKÓ (2011) *Adult Attachment Style and the Two Dimensions of Religiosity*. Congress of International Association for the Psychology of Religion, Bari

URBÁN SZABOLCS; MARTOS TAMÁS (2009) *The Use of the Social Cognition and Object Relations Scale (SCORS) in the Field of Psychology of Religion*. Congress of International Association for the Psychology of Religion, Vienna

URBÁN SZABOLCS (2006) *Kísérlet vallással kapcsolatos kifejezések megítélésére alkalmas szemantikus differenciálskálák kialakítására és alkalmazására*. MPT XVII. Országos Nagygyűlése, Budapest

VI. A szerző további megjelent publikációi

Folyóiratban megjelent cikk:

FECSKÓ EDINA; URBÁN SZABOLCS; MARTOS TAMÁS (2012) Introjektív folyamatok a filmbefogadásban. *Lélekelemzés*, VII (2), 297-309.

Konferencián bemutatott tanulmányok:

URBÁN SZABOLCS; MARTOS TAMÁS (2008) *A Társas Kogníciók és Tárgykapcsolatok Skálájának valláslélektani alkalmazása*. MPT XVII. Országos Nagygyűlése, Nyíregyháza

MARTOS TAMÁS; URBÁN SZABOLCS (2008) *Képek, történetek, szükségletek. Az implicit motívumok felmérésének lehetőségei*. MPT XVII. Országos Nagygyűlése, Nyíregyháza

URBÁN SZABOLCS; HORVÁTH MAGDOLNA (2007) *A család szobra és ami kimondhatatlan*. Magyar Családterápiás Egyesület XXI. Vándorgyűlése, Zalaegerszeg